

Atentat u kavani »Car« i ustaški teror u Koprivnici

Datum – 17. rujna 1943. godine. Mjesto zbivanja – velika dvorana tadašnje koprivničke kavane »Car« (sada trgovina »Ferimport«). Večer. Svjetla u kavani već gore. Kao i po čitavu gradu. Dio kavane u kutu što ga zavaraju današnje Ulice 32. divizije i Ive Marinkovića već je, po običaju krcat gostiju. Petnaestak njih smjestilo se oko velikog stola što su ga sastavili od nekoliko malih. I ostali stolovi unaokolo ovog velikog već su zaposjednuti. Za velikim se stolom, po običaju, smjestilo društvo poznatijih koprivničkih građana, među kojima Juraj Klarner, ljekarnik, dr Leander Brozović sa suprogom Marijom (veterinar), geometar Slavko Bartolić sa suprogom Safijom (ne Sofijom, kako su neki krivo upamtili a poneki i napisali), Muslimankom iz Bosne, Rikard Perković, direktor gimnazije, Maja Veseli, profesor, Vendelin Hrubec, trgovac, Josip Zupčić »Brko«, šef policije, ja i još neki drugi kojih se više ne sjećam. Međutim, ako bismo željeli ustanoviti, tko je sve tamo bio, još je uvijek moguće, jer nas je mnogo još živih.

Društvo je veselo, razgovor živ, mnogo dobacivanja preko stola, šala, šaputanja od uha do uha, pa gromoglasan smijeh...

Sjedio sam lijevo od direktora Perkovića, točno ispod velikog prozora (zvali smo sve te prozore i »izlozima«, budući da se kroz njih dobro vidjelo sve što se zbiva u kavani, kao i što se vidjelo iz kavane što se zbiva na ulici. Točno kao da se nalaziš u izlogu. Navečer su, naravno, navučene zavjese, pa je tako bili i ove večeri).

Nalazio se ovaj naš veliki prozor-izlog uz današnju Ulicu 32. divizije, koja u ono vrijeme uopće nije postojala. Onuda je prolazio samo blatnjav kolni put, zapravo prolaz, koji su svi u gradu poznavali pod imenom »vulička« (uličica).

Odjednom nas zasu razbijeno staklo. Nešto je udarilo o gornji prozor, razbilo ga, uletjelo u dvoranu te palo na pod. Instinktivno pogledah gore i ugledah razbijen gornji dio prozora. Svratih pogled na pod i ugledah ofenzivnu bombu kako prijeteci šišti, najavljujući da će se sada rasprsnuti. Smjesta se bacih na pod, uz povik: »Bomba. Brzo svi na pod...« Neki su me poslušali, a neki se nisu snašli pa to nisu učinili. Radije su pokušali pobjeći. Na žalost, pred pravilno bačenom bombom nitko ne može pobjeći, pa u tome nije uspio ni direktor Perković.

U isti je tren jedan od sinova poznatog krvoloka Martina Nemeca¹ – ne sjećam se koji, ali mi se čini da je to bio Martin – i sam krvolok, izletio iz kavane i u tren oka se vratio vičući: »Videl sem ga, pobege! je na knjenu...«

U kavani strka i zbrka. Svi bježe kud koji, ne znajući ni sami kud da pobjegnu. Nakon nekog vremena uđe u kavanu domobranski potpukovnik Julije Reš, zapovjednik koturaške (biciklističke) bojne (bataljona) koji je u isto vrijeme bio i zapovjednik mjesta, a čiji su se uredi nalazili preko puta kavane, s druge strane malog parka. U toj općoj gunguli netko se sjeti i viknu: »Ranjenike smjesta u bolnicu.«

– Ranjenike odmah u bolnicu – odmah mu se pridruži nekoliko glasova. Teže su ranjeni bili Rikard Perković, Vendelin Hrubec, Safija Bartolić i ja. Čini mi se i još netko, ali tko, to se više ne sjećam.

Prvi je bio otpremljen u bolnicu direktor Perković, a zajedno s njime su htjeli otpremiti i mene kao domobranskog oficira i invalida na štakama. Bio sam velikodušan, pa sam izjavio da ima i težih ranjenika, kao što je i bilo. No za to sam veledušje imao i vrlo dobar razlog.

Imao sam kod sebe snop obveznica narodnooslobodilačkog zajma, kojega sam se morao na svaki način osloboditi prije nego odem u bolnicu. U bolnici, naime, svatko mora predati svoje odijelo, a stvari koje ima po džepovima izvaditi i dati posebno na pohranu, pa bi kod mene u takvoj situaciji svakako našli i obveznice, a s njima i pravo, po tadašnjim njihovim zakonima, da mi skinu glavu. Spasila me drugarica Maja Veseli. Uspio sam joj predati obveznice da to nitko nije vidio. Kako se to odigralo – ako koga zanima – može pronaći u jednom od starih brojeva »Glasa Podravine«.

Čim sam stigao u bolnicu, odveli su me u operaciону dvoranu. Tamo su već bili Rikard Perković i Vendelin Hrubec, a uz njih još i neki lakši ranjenici. Safiju Bartolić uređivali su u susjednoj prostoriji. U trenutku kad sam stigao, upravo su završili obradu Hrubčeve noge, bomba mu je otkinula dio mišićja, ako se ne varam na lijevoj nozi i to na donjem dijelu lista. Istodobno su pregledavali i direktora Perkovića, koji na prvi pogled nije izgledao kao teži ranjenik. Skinuli su mu hlače i ostalo što je trebalo te razgoltili trbuh – bio je sav posut sitnim ranicama. Na prvi se pogled činilo da su to sve površinske rane, pa ih je dežurni liječnik očistio i otpremio direktora Perkovića u krevet. Nitko nije ni pomislio, koliko se sjećam, da je koja krhotina kroz te ranice mogla prodrijeti i do crijeva, što se u stvari ipak dogodilo.

U to se iz druge sobe pojavila i Safija Bartolić. Bila je već pregledana i previjena. Iako je, kako se činilo te večeri, bila od svih najteže ranjena, nikako nije htjela ostati u bolnici, već se dala otpremiti kući. Dobila je pun pogodak u mjesto gdje leđa gube svoje pošteno

junak tek kad ima posla s nenaoružanim i bespomoćnim osobama, dok u akcije protiv partizana, pogotovu u one ozbiljnije u kojima se moglo i poginuti, nikad nije išao. Uz to je i potpuno apsurdna ona izjava da ja atentator pobjegao na konju, kad nitko u kavani nije čuo topot konjskih kopita, osim tog Nemeca. S tom je svojom izjavom samo nastojao skrenuti pažnju s pravoga traga, kako smo odmah pomislili, a što se kasnije i potvrdilo.

Uostalom, da je netko obziljno želio uhvatiti atentatora, morao je odmah krenuti u potragu po okolnim vrtovima i voćnjacima, a možda čak i kućama, gdje se pravi atentator sigurno sklonio, a tzv. potjera krenula je tek pola sata poslije atentata.

Treće. Tri ili četiri dana poslije atentata posjetio me u bolnici moj stalni kurir s Kalnika i dobar obavještajac, Josip Bakanj, mlinar iz Velike Mučne, s porukom – naravno usmenom – da nitko od partizana nije izvršio taj atentat, ali da će još za svaki slučaj provjeriti nije li netko to učinio na svoju ruku.

Četvrto. Toga dana u kavani nije bilo ni jednog domobranskog, ustaškog ili njemačkog oficira, iako je navečer u kavani svaki dan bilo po nekoliko domobranskih oficira i po koji njemački, dok ustaše nisu zalazile u kavanu. Kasnije smo saznali da je te večeri na zahtjev Nijemaca održan sastanak s domobranskim oficirima, kojemu su svi morali prisustvovati. Činjenica koja sama za sebe mnogo govori. Inače su domobranski oficiri ne samo često dolazili u kavanu nego je i većina – bilo partizanskih simpatizera, bilo samo protivnika ustaša – sjedila s nama za istim stolom. Od njih smo dobivali razne informacije koje su zanimale naše jedinice.

Peto. Ustaški oficiri gotovo nikad nisu dolazili u kavanu. Oni su se radije vukli po kojekakvim krčmetinama gdje su se mogli iznapijati da ih nitko od uglednijih građana ne vidi. A ako bi i došli, nikad ne bi došli u doba kad se u kavani nalazilo mnogo uglednih građana.

I sad, odjednom iznenada, dolazi jedan od njih baš u doba atentata u kavanu i smješta se tako da ne može biti ranjen, ni ako eksplodira u kavani i defenzivna, a kamoli ofenzivna bomba. Opravdano smo odmah pomislili da je atentat izvršio drugi brat, Vinko Nemeč, što se šapotalo i među samim ustašama, kako smo kasnije saznali...

Šesto. Nakon sedam ili osam dana ponovno me posjetio u bolnici drug Bakanj i izvijestio da su naši na Kalniku provjerili sve što je trebalo i da sasvim sigurno nitko od partizana ni na svoju ruku nije izvršio ovaj atentat. Brzo se nije moglo provjeriti budući da je u Koprivnici bilo nekoliko partizanskih grupa koje su imale veliku slobodu akcija, što je i sasvim prirodno, budući da se detaljne direktive ne mogu davati u ovakvim situacijama, nego samo smjernice sa slobodom u organiziranju i izvođenju pojedinih akcija. Osim toga, postojale su u gradu grupe mladih ljudi, omladinaca, koji se nisu stigli povezati s partizanima pa su i na svoju ruku vodili svoj rat protiv ustaša. Kasnije mi je drug Bakanj jednom prilikom donio i »Vijesti« varždinskog okruga u kojima je stajalo da su atentat izvršili ustaše.

Sedmo. Naši ljudi koji su radili u ustaškim ustanovama, policiji i slično, javili su nam da među ustašama vlada velika svađa u vezi s atentatom.

Nakon svega što smo saznali, preostala su ipak dva kandidata na koje smo morali opravdano sumnjati, tj. da su ga organizirali i izvršili ustaše i Nijemci. No ako su

ga i zamislili Nijemci, sami ga nisu mogli i izvršiti, nego su to mogli učiniti samo ustaškim rukama. Činjenica je, da su Nijemci znali za atentat. Vidjelo se to odmah po njihovu ponašanju, a najupadljivije je bilo to što nikoga od njih nije tada bilo u kavani, iako su često dolazili baš u to doba dana. Nadalje, poslije atentata nisu poduzimali nikakve posebne mjere za zaštitu svojih ljudi, što su inače u drugim prilikama uvijek činili, kad god bi bilo gdje partizani postigli kakav uspjeh, odnosno izvršili kakvu akciju koja je mogla ugroziti i njih.

Osim toga, Nijemci su bili poznati majstori za organiziranje atentata protiv samih sebe, ako im je takav atentat bio u interesu. – Samo jedan slučaj: čak su vojnički napali svoju vlastitu radio-stanicu i još neke ustanove u svojoj zemlji a blizu poljske granice i to u poljskim uniformama, da bi dobili opravdanje za vojni upad u Poljsku. O toj radio-stanici Gleiwitz pisala je poslije rata sva svjetska štampa. S tim je tobožnjim napadom i počeo II svjetski rat. Slične atentate su organizirali i u drugim zemljama i prilikama, pa čak kako neki suvremeni historičari tvrde i atentat u Marseillesu na jugoslaven-skog kralja Aleksandra...

I na kraju – vrhunski »cveba« ...

Nekoliko dana poslije atentata pročitao je spiker na koprivničkom razglasu upozorenje da će svaki onaj koji bude širio glasine da su ustaše organizirali i izvršili spomenuti atentat u kavani »Car« biti javno – obješen ... Sapijenti sat ...!

Zbog čega su izvršili taj atentat?

Umjesto da odmah počnemo s objašnjenjima, evo najprije dva citata iz neprijateljskih dokumenata.

1. – »... nepobitno je da u Koprivnici ima dosta partizana (neprijateljski izvještaj. Dokument broj 974/taj, od 13. III 1943. Nalazi se u Bjelovarskom muzeju). Citat uzet iz knjige Milana Brunovića »Kalnik u borbi«, str. 172... M. Brunović je među mnogim dužnostima obavljao i dužnost načelnika štaba II operativne zone koja je kasnije prerasla u X korpus. Napisao je nekoliko vrijednih i pouzdano dokumentiranih povijesnih prikaza o NOB-i ...

2. – »... sva dosadašnja izvješća o napadima partizana na području željezničke pruge Koprivnica – Križevci, kao i na području Kalnika i Ivančice planine, pokazuju vrlo aktivnu djelatnost jedne jače partizanske jedinice, za koju je akcija pukovnika Francetića (izvršena početkom studenoga 1942. godine, op. autora) ostala bez ikakva rezultata. Spomenuti pukovnik operira sa svojim zdruhom (ustaškim) na Kalniku i oko Varaždina (dakle i na području današnje koprivničke općine) bez znanja i spoja s domobranskim zapovjedništvom ... (vidi izvještaj br. 3840 (taj. ovoga stožera od danas)«. Dokument 18/1–17. Original se nalazi u Vojno-historijskom muzeju u Beogradu. Podataka također uzet iz spomenute knjige Milana Brunovića ...

I prvi i drugi dokument jasno govore, ili daju jasno naslutiti, zbog čega su ustaše (ili Nijemci) organizirali i izvršili atentat. U isto vrijeme ovi dokumenti jasno govore o političkom opredjeljenju najširih slojeva hrvatskog naroda u ovome kraju, što ustaše, naravno, nikad nisu priznavali ...

U prvom dokumentu ustaše govore da u Koprivnici ima **dosta** partizana, što prevedeno na jezik činjenica znači da, po njihovu vlastitu mišljenju, u Koprivnici ima **mnogo** partizana. Poznata je stvar da ustaše nikad nisu htjeli priznati da je i hrvatski narod, makar to bilo samo u jednom hrvatskom gradu, u većini protiv njih i to **ne samo protiv njih**, nego je i **uz partizane**. Uvijek su na sva usta tvrdili da su partizani samo Srbi i »šačica hrvatskih izdajica komunističkih«.

Drugi dokument još jače potvrđuje našu – i ustašku tvrdnju. Ponovimo još jednom »... spomenuti pukovnik operira sa svojim zdrgom... bez znanja i spoja s domobranskim zapovjedništvom...«. Kad čovjek pročita te riječi, mora odmah sam sebi postaviti pitanje, zbog čega to Francetić ne surađuje s domobranskim zapovjedništvom? Mogući je samo jedan odgovor. Siguran je da u ovdašnjim domobranskim jedinicama i zapovjedništvima, na mjestima gdje ništa što se poduzima nije tajna, i među samim oficirima, ima i takvih koji ne trpe ustaše, a mnogi su čak spremni i da rade protiv njih, iz čega se nužno nameće zaključak da su ti ljudi spremni da čak surađuju s partizanima. Stoga on nema povjerenja u domobranstvo, pa među njima čak i u one na rukovodećim položajima. To je razlog zbog kojeg djeluje bez znanja i spoja s domobranskim zapovjedništvima.

A imao je i mnogo razloga da im ne vjeruje.² Evo nekoliko činjenica koje to i dokazuju.

Naša je obavještajna grupa, a i ne samo naša, u Koprivnici pravodobno saznala da Francetić sprema odlučnu akciju protiv partizana koja će ih »sasvim sigurno uništiti«. Saznali smo to od raznih domaćih ustaša koji su se hvalisali kako dolazi »nepobjedivi Francetić«, koji će kao od šale brzo uništiti sve partizane. I to bez pomoći »onih domobranskih kukavica«, kako su se rado izražavali. Međutim, ovaj put naši informatori iz zapovjedništva mjesta i drugih domobranskih ustanova i jedinica nisu uspjeli dobiti podatke o snazi Francetićevih jedinica kao ni o pravcima njihovog nastupanja.

Na ovome mjestu svakako moram reći kako su u domobranskom zapovjedništvu mjesta, u domobranskoj posadnoj bojni (bataljonu), u posadnim bojnama širom NDH-azije služili vojsku u velikoj većini domobrani starijih godišta, koji su svoj redovni rok služili još u staroj Jugoslaviji, a koji se nisu uopće željeli boriti u korist ustaša a pogotovu ne protiv partizana. Mnogi su se prije no što su stigli u posadne bojne i po nekoliko puta predali partizanima. Stoga su ih ustaše kao nepozudane držali u posadnim bojnama da drže straže oko nevažnih vojnih objekata, ili pak oko takvih objekata za koje su vjerovali da nisu dostupni partizanima, kao što su kasarne u središtima gradova, razna skladišta, bolnice i slično. U koturaškoj (biciklističkoj) bojni kao i u intendantskim ustanovama u Koprivnici imali smo nekoliko ljudi koji su nas informirali o svemu što nas je moglo zanimati, te opskrbljivali, koliko su mogli – oružjem, municijom, odjećom, obućom itd. 1943. godine već su se ti ljudi dobro povezali i osnovali neku vrst vojnog komiteta koji je radio za partizane, no o tome kasnije.

Ustaše su bili svjesni da njihove tajne, pa i one najveće, lako procure u javnost, pa tako i do partizanskih ušiju. Zbog toga su poduzimali sve što bi im palo na pamet da to spriječe, a u isti mah i da što više ocrne partizane, pa čak i pred onim grupama ljudi za koje su vjerovali da simpatiziraju partizane. Ipak su za većinu takvih

vjerovali da zbog svoga imetka i društvenog položaja nikad ne bi surađivali s komunistima. Stoga su i širili razne glasine protiv partizana, njihovog morala itd. Takvu grupu su predstavljali upravo ljudi na koje je izvršen atentat. Ukratko, atentat je trebao odbiti koprivničke ugledne građane od partizana. Nisu znali da svi ti ljudi već odavno pomažu partizane na ovaj ili onaj način.

To je na posredan način priznao i jedan član koprivničkog ustaškog logora (ili možda tabora, nisam više siguran, čak mu se ni imena više ne mogu sjetiti) koji je na pitanje druga Klarnera, ljekarnika, je li uopće moguće da bi ustaše izvršili taj atentat, odgovorio kratko, nakon malog oklijevanja: »Nadam se da nisu...«

Što govore činjenice

Ustaše su zaista bili u pravu, kad su vjerovali da ih ta grupa građana ne podnosi, pa čak i više nego u pravu, budući da ih je i mrzila kao izdajice hrvatskog naroda. Što se pak tiče njihove vjere da ti građani ne surađuju s partizanima, tu su se uvelike prevarili. Svi su ti građani bili iskreni rodoljubi, pa su čak i oni koji su bili relativno bogati, govorili među sobom, kako nije važno hoće li doći komunizam ili neće, važno je samo da iz svoje domovine istjeramo okupatora i njegove krvave slugane. Osim toga, sve su to bili ljudi načitani, s velikim životnim iskustvom, koji su dobro poznavali svjetsku političku situaciju i izvršno znali, što sve naše narode, pa i hrvatski, čeka ako pobijede Nijemci. Nisu koprivnički komunisti samo tumačili ljudima tko je Hitler, nego su nabavljali i partijsku i drugu štampu koja je govorila o Hitleru i njegovu »pokretu«. Veliku je ulogu tu odigrala, pogotovu među građanima, knjiga Hermanna Rauschniga: »Moji povjerljivi razgovori s Hitlerom« koju je ilegalno izdao engleski konzulat u Zagrebu, prevedenu na hrvatski jezik, a koju je i Partija propagirala i njome se služila za propagandu. Knjiga je čak stigla poštom u Koprivnicu na adresu društva prijatelja Francuske, Cercle Francaise, koje je inače dobivalo knjige od francuskog konzulata iz Zagreba za svoju knjižicu pa nitko nije pregledavao knjige koje su dolazile na tu adresu. A u Upravnom odboru toga društva sjedili su u većini komunisti, kao na primjer prof. Ivo Hiršl, Julije Vrbčić, Z. Selinger, prof. Miško Pavlović, ja i još neki, kojih se više ne sjećam, no svi su bili ili komunisti po uvjerenju, ili barem protivnici hitlerizma.

Kad bih pokušao nabrojiti sve što su ti ljudi napravili zajedno s nama, komunistima, u korist NOB-e, valjalo bi napisati podebelu knjigu. Stoga ću se ograničiti samo na najznačajnije.

No, prije nego počnem, želim naglasiti da u Koprivnici nije postojala samo ta jedna grupa koja je pomagala partizanima, skupljala obavještajni materijal, lijekove itd. Bilo je takvih grupa više, a pogotovu je bilo mnogo takvih koji su sve učinili što si od njih tražio, i potpuno su sigurno znali da se radi o pomaganju partizanima, ali »nisu to željeli znati«. Govorili su: »Reci samo što trebaš i ja ću učiniti, a za koga, zašto i zbog čega, to mene ne zanima. Ja jednostavno to radim tebi za volju.«

Uostalom, u ratu i revolucijama tako i mora biti. Uvijek, kao i svaki dobar kovač, valja imati nekoliko željeza u vatri, pa smo ih i mi tako imali u Koprivnici. Uz to, ako jedni zakažu ili budu onemogućeni, ostat će drugi, pokret ne smije ostati bez svojih očiju, ušiju i ruku i kod neprijatelja. Za većinu sam grupa bilo znao, bilo na-

slučivao da postoje, ali nisam znao njihov sistem rada, veze itd. Ono što ću dalje navoditi, najviše će biti o grupi kojoj sam i sam pripadao. Što se tiče drugih, o njima sam najviše toga saznao tek poslije rata, odnosno poslije oslobođenja Koprivnice 1943, a to je prilično mnogo. Ipak siguran sam da mnogo toga još i danas ne znam, pa stoga molim sve one koje nisam ovdje spomenuo, a trebalo ih je spomenuti, da mi oprostite, nisam ih namjerno ispustio.

Naša se grupa počela stvarati već 1941. godine, čim su ustaše došli na vlast. Sastojala se isprva od komunisti i ljudi koji su znali što znači fašizam. Naglo je počela jačati nakon prvih ustaških zločina, a posebice nakon pokolja u Gudovcu kod Bjelovara. Kad su pak saznali nešto više o Jasenovcu i drugim logorima, o čemu sam im ja govorio jer sam mnoge od njih vidio svojim očima, kao i o pokoljima po Lici, Bosni itd., onda ustaše više nisu imali što tražiti među poštenim Hrvatima, pa čak i onima koji su ih u prvi mah dočekali kao »oslobodioce«, vjerujući da će NDH biti zaista nezavisna država. Kad se zločinima pridružila prodaja Dalmacije Talijanima, kad su saznali kako Nijemci iseljavaju Slovence – nekoliko slovenskih obitelji došlo je i na područje koprivničkog kotara gdje su lijepo primljeni (da spomenem samo neke: Kramer, postavljen za bilježnika u Sokolovcu, Kociper Petar, obitelj Jeri itd. Kramer i danas živi u Ljubljani u mirovini, a Janko Jeri također u Ljubljani) onda se čaša prelila. Bilo je i najvećem glupanu jasno da su na vlasti najobičniji zločinci i ubojice.

U isto su se vrijeme počele u Koprivnici organizirati i druge grupe otpora, bilo na političkom, bilo na obavještajnom planu, bilo samo kao grupa ljudi koja želi pomagati i pomaže ugroženima. A kada su počeli proganjati i iseljavati Srbe iz najbliže okolice među kojima su mnogi Hrvati imali prijatelje, kumove i rodbinu iz mješovitih brakova, kojih je bilo ovdje uvijek mnogo, onda je prikupjelo i onima koji su u ime »slobodne Hrvatske« pokušavali zažmiriti i progutati i ono što pošten čovjek ne može i ne smije progutati.

Čvršće smo se povezali međusobno, a i s prvim partizanima čim su se pojavili, već negdje potkraj prve polovice 1942. godine.

Ja osobno, održao sam prvi sastanak s domaćim partizanima negdje u svibnju, lipnju ili čak početkom srpnja 1942. godine na poluoslobođenom području, u Velikoj Mučnoj, u kući partizanskog suradnika Josipa Bakanja, mlinara (živ je i danas). Bila su to trojica partizana, od kojih se sjećam samo Jose Gojkovića. Dogovorili smo se o suradnji. Na žalost, veze nisu dugo najbolje funkcionirale, jer se sve moralo slati preko poluoslobođenog teritorija na koji su se još uvijek često zalijetale ustaške patrola: obavijesti, sanitetski materijal, lijekovi, vrlo rijetko i oružje, jer je bilo preopasno ako uhvate kurira. Na svu sreću, uspjeli smo putem partijskih veza namjestiti druga Bakanja na željeznicu pa je tako odlazio u uporište po poslu. Kasnije je nosio i ustašama iz svoga mjesta hranu i rublje u Koprivnicu kuda su pobjegli pred partizanima, a njihovim obiteljima donosio od njih pisma, što mu je bila izvrsna kamuflaža (na taj se način uspio održati neotkriven skoro do samog kraja rata. Kada su ga ustraše otkrili, uspio je jedva pobjeći iz kuće u obližnju šumu zajedno s obitelji. Do gole kože su ga opljačkali).

Veza je mnogo bolje počela funkcionirati, kad je među partizanima preuzeo brigu o tim stvarima drug

Skot³ (Blažić), stari komunisti s kojim sam po partijskoj liniji surađivao još prije rata. Ipak su zbog objektivnih razloga i sad veze funkcionirale sporo, pa su vijesti na Kalnik vrlo često stizale prekasno.

Prelom je nastao 1943. godine, negdje u svibnju ili lipnju, kada su mi drugovi s Kalnika poslali druga Stevu Dulikravića da on sa mnom uspostavi izravnu vezu. Od tada se stanje poboljšalo, samo kako se on uskoro kao Srbin nije smio više pojavljivati, to je ponovno vezu preuzeo Josip Bakanj. Situacija se sada na terenu toliko promijenila da su sve partizanske jedinice počele preuzimati materijale često već čim bi kurir napustio najuže područje Koprivnice. Sve je stizalo u prave ruke, osim jedne sitnice – kompasa. U njih su kuriri, odnosno terenci bili jednostavno zaljubljeni (a i trebali su im), pa je od dvadesetak kompasa, koliko sam ih poslao na Kalnik, stigao vojnim jedinicama samo – jedan.

Osim već spomenutih kurira, a to nisu kuriri u današnjem mirnodopskom smislu, dolazili su povremeno i drugi drugovi u Koprivnicu, kao na primjer Matija Medimorec, tada učitelj u Reki, »Učo« Petar Kociper, učitelj, čini mi se u Vel. Pogancu itd.

Druga naša veća akcija. Krajem 1942, ili početkom 1943, poslali smo na Kalnik druga Franju Gjelmiša⁴ (možda se to piše i kako drugačije, budući da je bio Madžar). Naime, stigao mi je s Kalnika upit, postoji li u Koprivnici artiljerijski rezervni oficir. Zarobili su top, a nisu imali nikoga tko bi njime znao rukovati. Obavijestio sam ih da je takav Franjo Gjelmiš, za kojega sam znao da surađuje s mojim suradnicima, ali s kojim nisam izravno surađivao. Stoga nisam ja s njime razgovarao, nego netko drugi. Morao sam ostati što nepoznatiji kao direktan suradnik.

Gjelmiš je otišao na Kalnik i tamo ostao tri dana. Inače je bio namještenik u tvornici za stočnu hranu, koja je radila u bivšoj uljarni, kasnije prvoj zgradi »Podravke«. Poslije je i on kao stari antifašist otišao u partizane. Sreo sam ga nekoliko puta poslije rata. Poslije Rezolucije Informbiroa, imenovan je za pomoćnika načelnika za vojnu industriju. Znam to odatle, budući da su ga prije imenovanja provjeravali, kao i sve ostale u to vrijeme a pogotovu za takav položaj.

Imali smo svoga obavještajca i u samom ustaškom logoru u Koprivnici. Morao se upisati u ustaški pokret kad su ga tražili, a po zadatku Partije. Kako je bio namješten u jednome selu, partizani su ga počeli šikanirati i prijetiti mu pa je zbog toga »pobjegao« u Koprivnicu, gdje su ga namjestili u logoru. Živ je i danas, ali ne želi da se za njega zna.

Jednom smo prilikom dobili od njega dragocjen podatak – popis ljudi koji surađuju s partizanima u Koprivnici, što ga je poslao s Kalnika ustaški obavještajac »Milan«, kako se potpisao. Na temelju toga provedena je na Kalniku istraga, otkriven je i osuđen na smrt. Ne spominjem pravo ime, jer mu je obitelj surađivala s nama, što on nije znao, kao što ni oni nisu znali što on radi.

Na popisu su figurirali inž. Klotz⁵ i Ladislav Pupiće⁶ iz rudnika »Mirna« (Glogovac) kod Bregi, pa Tomo Gaži, Stjepan Prvčić i ja. Ostalih se imena ne sjećam, ali se sjećam da nas je bilo deset. Obavijest mi je stigla s Kalnika. Upozorili su me da nikome ništa ne govorim, jer je obavještajac nekadašnji jugoslavenski policajac pa mu ustaše nisu previše vjerovali. Uz to im nije bilo zgod-

no da hapse kao suradnike same Hrvate, uz to još i ugledne HSS-ovce. Bilo je to negdje potkraj 1942. ili početkom 1943. godine, koliko se sjećam.

1943. godine počeo se partizanski pokret na Kalniku i Bilo-gori naglo širiti i jačati. Jedinica je bilo sve više pa tako i boraca. Dolazile su »u posjet« i jedinice iz Slavonije, pa je valjalo pojačati obavještajnu službu, dobiti više informacija. U tu je svrhu bilo potrebno mnogo toga, ponajprije prostorije u koje bismo mogli dovesti domobranske i njemačke oficire i pogodnu atmosferu u kojoj bi se oni lako opustili i dobro osjećali, kao da su među svojim. Bio je potreban i novac, jer si morao ljude pozvati u goste i nečim ih počastiti.

Razgovarao sam s drugom Jurjom Klarnerom, ljekarnikom, koji je od samog početka surađivao s nama. Pristao je da sve to organizira pa i da snosi troškove. Postavio je samo jedan uvjet: ustaše ne želi vidjeti kod sebe, jer su svi koji su dolazili k njemu u veliku stražnju sobu iza ljekarne, dolazili k njemu kao gosti. Objasnio je to ovako: domobrani su mobilizirani, oni su u domobranstvu jer moraju biti, a većina misli kako da spase rusu glavu; Nijemci, to su neprijatelji, okupatori, pa se prema tome i ponašaju, no ustaše su izdajice vlastitog naroda, a u prvome redu hrvatskoga, uz to koljači, pljačkaši, ukratko najgori kriminalci. S njima ne želi imati nikakva posla. – Njegov pristanak i potpuno organizirana suradnja, a pogotovu financiranje, otvorili su nam široko vrata za pojačani rad. Uхватili smo tada mnoge korisne veze, zapravo izvore obavijesti među Nijemcima, koji su voljeli uspostavljati prijateljske veze »s urođenicima«, pogotovu ako su ti znali i njemački, a mi smo to gotovo svi znali. Usput smo, pukim slučajem, uspostavili vezu i s kuharom SD-jedinica (Sicherheitdienst Eniheiten – služba i jedinice koje smo zvali gestapovcima).

Među domobranskim oficirima imali smo izvršne veze. Bile su to u prvom redu prijateljske veze. Među našim prijateljima bili su gotovo svi viši oficiri, kao potpukovnik Reš, bojnik Ljubomir Lugarić itd. Ovdje moram naglasiti da ni jedan od tih domobranskih oficira nije volio ustaše, i ne samo da ih nije volio, nego ih je i smatrao izdajicama i zločincima. Što se tiče simpatija prema partizanima, jedni su ih voljeli manje, drugi više, ali se neki nisu mogli pomiriti s time da čitav pokret vode komunisti, iako iz toga nisu povlačili konsekvence da bi proganjali partizanske simpatizere.

Ipak, izravno pomagati partizane nisu se usuđivali, osim nekih časnih iznimaka. Posebno smo bili u dobrim odnosima s bojnikom Ljubomirom Lugarićem, zapovjednikom mjesta. Njega je – na molbu s Kalnika – zamolio drug Juraj Klarner da pusti druga Mišku Šimeka iz zatvora, jer da Šimek nije komunist nego HSS-ovac koji ne trpi ustaše. Sam bojnik Lugarić nije imao povjerenja u komuniste, nije ih volio, ali je ustaše mrzio. A kako je bio pošten čovjek, pustio je druga Šimeka iz zatvora. Tu sam epizodu potpuno zaboravio, ali sam se sjetio, kad sam pročitao intervju s Miškom Šimekom nedavno u »Glasu Podravine«. Bila je ta intervencija za nas u ono vrijeme relativno sitna stvar, pa sam tek sada shvatio da i nije bila baš tako sitna.

Negdje polovicom 1943. godine, koliko se sjećam, obavijestili smo 21. slavonsku udarnu brigadu, koja se tada, prema ustaškim podacima, nalazila u Bakovćicama, da su iz Koprivnice zatraženi od Zagreba avioni da ih bombardiraju. Saznali smo to tako što je potpukovnik Reš (domobranski) telefonirao iz kavane »Car«, s

mjesta gdje je svatko mogao čuti što govori, u Zagreb da pošalju avione. O tome me obavijestila drugarica Maja Veseli,⁷ profesor, koja je jela u kavani i bila taj dan zadužena da malo dulje ostane tamo. Moj kurir za Kalnik već je toga dana otišao, a i ne bi mi mnogo koristio, budući da se Bakovćice nalaze na Bilo-gori. Na svu sreću, u to se kod mene nalazio drug Ivo Blažeković »Filipov« iz Bregi. Došao je biciklom. Kako je još prije rata bio komunistički orijentiran i surađivao s Partijom, što sam znao iz vlastita iskustva, zamolio sam ga da ne pođe prekim putem kroz Miklinovec u Brege nego cestom, odakle da skrene u Bakovćice i upozori 21. brigadu. Nije se uopće čudio i sve je učinio, kako smo se dogovorili (do gađaj je već opisan u jednom od starijih brojeva »Glasa Podravine«).

Veoma nam je koristilo i prijateljstvo i suradnja sa dr Teodorom Shekom (u civilu je bio tajnik »Prve Hrvatske . . .«) koji je bio rezervni nadsatnik i zapovjednik povojničenog rudnika u Glogovcu. Činio je sve što je mogao za partizane i obavještavao nas o svemu, znajući točno o čemu se radi. Najdragocjenije je bilo što smo od njega dobivali tzv. otvorene zapovijedi s kojima su naši ljudi mogli putovati kao vojnici, kao i što je povojničko svakoga od naših ljudi za koje smo zatražili, pa su ostali ovdje na terenu, potpuno zakonski zaštićeni. Kako je bio stariji čovjek, nije otišao u partizane.

Posljednja stvar koju smo izvršili prije nego što je Koprivnica oslobođena 7. XI 1943. godine bila je da smo predali obavijest koja je stigla s Kalnika, donio ju je Matija Medimorec, a kojom su s Kalnika pozivali određene domobranske oficire, podoficire i vojnike da pređu na oslobođeni teritorij u roku od 24 sata. Sve su to bili ljudi organizirani po vojnom komitetu. Morali su doći na Kalnik u roku od 24 sata, a nestati iz Koprivnice tako da nikome ne bude sumnjivo kuda idu, da se ustaše ne dosjete što se sprema. Kako nisam mogao napustiti bolnicu, a nisam uspio dobiti ni, čini mi se, narednika Žigrovića, niti Ljubisu Stojakovića s kojim sam se trebao povezati, to sam pozvao drugaricu Ankicu Stojaković,⁸ Ljubišinu drugaricu, i ona je odnijela poziv kud je trebalo.

Tako je, prije napada na Koprivnicu, otišlo na oslobođeni teritorij – ako se dobro sjećam – sedamnaest domobrana, podoficira i oficira, koji su prilikom napada za oslobođenje grada poslužili kao vodiči.

Ostale grupe

Kao domaći sin i društveni radnik imao sam mnogo prijatelja u gradu i okolici iz svih društvenih slojeva. Svi su me poznavali kao čovjeka naprednih ideja, dok su me klerikalci i njihovi nasljednici ustaše napadali da sam komunist. Zbog toga su mnogi znali kako dišem, pa i mnogi od onih koje sam samo površno poznao.

Ovdje moram spomenuti i ponešto o djelovanju Partije prije rata, odnosno u vrijeme između dva rata, naravno za razdoblje koje sam poznao. Kako je to djelovanje bilo opsežno i išlo na nekoliko kolosijeka, to ću ga opisati kojom drugom prilikom, ako je bude. Ipak, pripadao sam tome krugu ljudi i društvenih radnika, pa sam imao široke mogućnosti da izaberem kome da se obratim u svakom pojedinom slučaju kad je trebalo nešto saznati ili učiniti. U grupi, u kojoj sam bio ja, bilo je još nekoliko članova sa takvim mogućnostima, pa su nam se za pomoć ili informacije obraćali i članovi dru-

gih grupa i organizacija partizanskog karaktera, kao i simpatizeri, kad bi saznali što je moglo biti važno za naš pokret. Svakako moram naglasiti da su simpatizeri bili isto toliko ugroženi kao i oni koji su stalno surađivali s partizanima. Tu Nijemci i ustaše nisu pravili nikakve razlike.

Na prijedimo na stvar. Najprije moram spomenuti komunističke, dakle i moje stare prijatelje i suborce u borbi protiv klerikalaca, kasnijih ustaša, te lijeve HSS-ovce Franju i Tominu Gažija, braću Tominu i Gjuru Čikovića, Stjepana Prvčića, druga Povijača itd. Kako su na njih ustaše gledali, najbolje se vidi kada je na Miškinin prijedlog, uz podršku svih spomenutih, postao gradski povjerenik prof. Ivica Hiršl, komunist, a smijenjen dotadašnji povjerenik⁹ koji je bio klerikalac pa je čak i stano-
vao kod župnika i podržavao klerikalce protiv Miškine. Tada su napali posebnimlecima Miškinu i sve ostale spomenute kao izdajice hrvatskog katoličkog naroda, a isto su napali jednim letkom prof. Hiršla kao i raznim pisanjima po zidovima, te profesora M. Pavlovića i mene kao komuniste. Sve sam te letke dao dr Leanderu Brozoviću za Muzej grada Koprivnica, pa se nadam da ništa od toga nije izgubljeno. (Kako je dr Brozović bio veliki pedant, preda mnom je ubilježio sve što je od mene primio kao i da je od mene primio, a meni dao i potvrdu o tome koju nisam sačuvao). Ne smijem zaboraviti ni druga Valka Loberca i njegovu suprugu Mariju, druga Gregurića i Vikija Kamenara sa željeznice itd.

Dobro je bila organizirana i grupa u domobranstvu. Pripadali su joj Ivan Pancina,¹⁰ Franjo Weiser, Ljubiša Stojaković, narednik Žigrović, domobran Franjo Felak (koji je dopremio iz uporišta Weisera i Pancinu koji su se nalazili u zatvoru u »Domoljubu«, a poslije oslobođenja Koprivnice po zadatku ostao na terenu kao obavještajac). Još uvijek je moguće saznati sva imena naših suradnika, no za to treba sredstava i vremena, kojima ja ne raspolazem.

Najmanje znam o grupi Slavka Zore. Znam uglavnom, da je postojala i djelovala po tome što mi se ponekad obratio za podatke, a i ja njemu. Tko mu je rekao da može sa mnom surađivati, ni danas ne znam. Radilo se, naravno, samo o stvarima, koje on sam sa svojim vezama nije mogao riješiti, a ja jesam i obrnuto. Najviše ga je zanimalo da mu saznam kako tko diše u Koprivnici. Siguran sam jedino da je radio za naše organizacije. A dobio sam nalog s Kalnika da učinim za njega što god bude zahtijevao, kao i da se ne obraćam na njega za bilo kakvu pomoć, osim u krajnjem slučaju.

Dokaz da je njegova uloga bila posebnog karaktera: 1943. godine nakon oslobođenja Koprivnice, dobio je izgon iz grada i oslobođenog područja zajedno s nekoliko pravih narodnih neprijatelja. Kad sam saznao za njegov izgon, otišao sam se buniti kod drugova, ali su mi rekli: »Drži jezik. Tako mora biti...« Shvatio sam i počeo govoriti o njemu kao sumnjivu tipu u kojem sam se prevario. To zbog onih pred kojima sam prije govorio da je, kako mi se čini, naš čovjek.

Dolazio je i poslije rata u Koprivnicu i tada sam s njim razgovarao. Nije mi htio ništa objasniti, samo se smješkao, govoreći: »Pa mogao bi se i sam dosjetiti u čemu je stvar...« Prije petnaestak godina čitao sam u našim novinama da radi u nekoj našoj ambasadi na Bliskom Istoku (ako se ne varam, u Siriji), a prije pet ili šest godina radio je u nekom našem diplomatskom

predstavništvu u Sjedinjenim Državama, ili u New Yorku, ili u Washingtonu.

Za njega je znala i drugarica Marija Brozović, ali o njegovu radu nije znala ništa više nego ja. Po mnogome se čini da je toj njegovoj grupi pripadao i potpukovnik (domobranski) Julije Reš, budući da sam od Zorea mogao saznati i stvari koje je znao samo Reš i njegova najuža okolica (potpukovnik Reš je imao kod sebe kao domobrana, čovjeka koji je bio u partizanima, pa se vratio domobranima. Sudeći po nekim potezima u njegovu ponašanju, on je to po svoj prilici učinio po partijskom zadatku). Osim toga obaviješteni smo s Kalnika da svakog dana za vrijeme objeda bude netko od naših u kavani »Car«, u blizini kavanskog telefona. U to je vrijeme potpukovnik Reš običavao telefonirati s toga telefona svojim pretpostavljenima u Zagreb. Kasnije sam čuo za potpukovnika Reša da je i negdje na Kordunu surađivao s partizanima, ali nisam provjeravao. Znam samo toliko da su mi o tome govorili neki domobrani koji su surađivali s partizanima, a koji su služili zajedno s potpukovnikom Rešom. U Koprivnici se inače vrlo fer ponašao prema partizanskim simpatizerima.

Za nas je od velike važnosti bila i suradnja Josipa Zubčića »Brke«, šefa policije u Koprivnici, kao i njegova zamjenika Matijaša (Za Matijaša smo znali da je naš i da mu se jedna kćerka nalazi negdje uz morsk obalu u partizanima.). Drug Zubčić je održavao veze sa mnom i s Borisom Bardekom, koji je ispočetka radio za obavještajnu službu po omladinskoj liniji, a kako se pokazao vrlo sposoban, postao je kasnije šef MOC-a (Mjesni obavještajni centar) za Koprivnicu i dalje. Počeo je raditi još negdje u travnju 1942. godine kao đak.

Drug Zubčić je bio vrlo dovitljiv. A i morao je to biti s obzirom na položaj koji je zauzimao. Samo jedan detalj. Negdje u kolovozu 1943. dobio je nalog da sutradan u ranu zoru obavi premetačinu kod Stjepana Prvčića u Miklinovcu, jer će tamo u to vrijeme biti neki partizani. Potražio je najprije mene, ali me nije našao. Potražio je zatim i Borisa, ali ni njega nije bilo. Kako se približavao mrak, krenuo je sam u akciju u Miklinovec. Zatekao je Štefinu Prvčića kod plotu njegova dvorišta. Pozdravio ga je po običaju u sav glas, a zatim dodao tiše: »Štefina, ako imaš kakve goste, ili su ti prijatelji što donijeli, neka sve to prije nestane...« Prvčić se malo zbunio i počeo buniti, ali je »Brko« energično dodao: »Ne pitam te ja ništa, samo ti velim što ti velim i zbogom...« U to su se vrijeme već nalazili kod Prvčića Danko Gjureta i još jedan drug s obveznicama NO – zajma, koji su donijeli na prodaju.

Sutradan ujutro bila je premetačina čitavog stana druga Prvčića. Naravno, nikoga i ništa nisu našli.

Drug Matijaš, zamjenik druga Zubčića, nije bio ništa manje vrijedan i koristan od Zubčića, no nema dovoljno mjesta da o tome detaljnije pišem. Poslije rata je bio prvi načelnik stambenog odjela za grad Zagreb.

Ipak, valja svakako spomenuti njegov i Zubčićev podvig, kada su veći broj koprivničke omladine pustili iz zatvora, gdje su bili pod optužbom da su dijelili partijske letke i pisali parole po zidovima.¹¹ Nakon istrage, u kojoj su vješto zamrsili sve tragove i dokaze, pustili su ih kućama, prijetjeći im gadnim batinama i svim zlima ovoga svijeta, ako budu u buduće išta slično radili. Omladina, osobito oni mlađi, bili su duboko uvrijeđeni i prijтели tim »neprijateljima« da će već jednog dana s nji-

ma obračunati. Kasnije smo im objasnili, da su ti ljudi zapravo spasili njihove glave, a to što su prijetili, morali su učiniti da sebe pokriju.

Pitao sam kasnije druga Zubčića, kako je obrazložio puštanje omladine iz zatvora. Odgovorio je da valjda on kao šef ustaške policije zna, kako se može izići s ustašama na kraj. Zaista je znao.

Dobro sam poznao i suca Lazu Horvatovskog (ne Glovatzkoga, kako je krivo upamtio pokojni drug Šimek) i njegovu zaručnicu Šteficu. Zatražio je od mene da se povežem s partizanima. Odbio sam. Nisam imao pravo da proširujem svoje veze. Objasnio sam kako imam tuberkulozu limfnih žlijezda s otvorenom ranom, što je bilo i istina, pa se ne usuđujem organizirano stupiti u pokret. Kasnije je bio premješten u Petrinju, tamo je uhvaćen u suradnji i obješen zajedno sa svojom zaručnicom Šteficom. Štefica je bila sudska činovnica.

S njima je bio povezan i Marko Petrović, u ono vrijeme domobranski topnički satnik, koji je u Koprivnici i okolici nabavljao sijeno za topnički sklop u Jalkovcu kod Varaždina, kojim je zapovijedao Demeter Varda. Taj je sklop kasnije čitav prešao u partizane.¹² Sve su to bili, bilo članovi partijske organizacije bilo njihovi izravni suradnici, tj. druga Šimeka. Kako je Šimek po partijskoj liniji znao za nas da smo protivnici ustaša, to su nam se dobro tresle gaće, kad je bio uhapšen i, kako smo saznali, mučen u Varaždinu i Križevcima. Na sreću i nije znao ništa konkretno, a što je najvažnije, herojski se držao, nije priznao ništa.

Na gradskom poglavarstvu radili su mnogi, no najvažniji su bili za nas inž. Ravnikar¹³ i Vlado Mikulec, njegov pomoćnik. Oni su izrađivali planove za izgradnju bunkera, koji su trebali zaštititi ustaše u Koprivnici od partizana. Oni su, međutim, istodobno napravili i kopije planova svih bunkera i slali na Kalnik partizanima. Tako su partizani prilikom napada za oslobođenje Koprivnice 7. XI 1943. imali u rukama točne planove svih ustaških i ostalih utvrda i bunkera, kao i čitav plan utvrđivanja grada. Zbog toga je i napad za oslobođenje mogao početi iznutra, tj. iz samoga grada, u leđa ustašama i ostalima, a ne sa strane s koje su ga očekivali. Naravno, izvršen je i napad s čela, no to samo zbog odvratanja pažnje neprijatelju od stvarne situacije. Tako su, na primjer, partizani bili u bolnici već u 23 sata noću, iako je napad stvarno počeo tek u 0 sati i 5 minuta 7. XI.

Koprivnička omladina dala je zaista velik doprinos narodnooslobodilačkoj borbi u Koprivnici. Skojevence je organizirao u Koprivnici Tomo Bešenić »Ivica«. Za njihovu organizaciju i sastanak saznao sam početkom svibnja 1942. Održavali su obično sastanke usred bijela dana u parku kraj vodoskoka. Nitko nije stoga posumnjao da se to sastaju skojevci. Kasnije, kad su se omasovili, sastajali su se skrivenije. Omladina je, međutim, počela raditi protiv okupatora još ranije, 1941. godine. Prva im je veća akcija bilo spasavanje naprednih knjiga iz knjižnice Kluba Akademikara. Ustaše su tražili da omladina pročisti knjižni fond knjižnice. Za taj su se posao dobrovoljno javili Olga Stok, Zdravko Haberštok, Veljko Kovačić, Ljubica Lipnjak i još neki, sve napredna omladina.

U principu nismo smjeli znati što rade druge partijske službe i organizacije, a pogotovu ne partijske. Isto tako ni oni nisu smjeli znati o nama. Ipak smo imali upute i dopuštenje kome da se obratimo, ako sami ne

možemo riješiti neki problem, a vremena za povezivanje s višom vezom nećemo imati. Osim toga, niti jedan za drugoga nismo smjeli znati, jer – ako te slučajno uhvate – čim manje znaš, manje možeš pod batinama izdati. Čovjek, naime, nikad ne zna koliko je jak dok ne isproba na vlastitoj koži. Ipak se događalo da je taj željezni zakon obavještajne službe bio prekršen, ako su to prilike zahtijevale. Tako, na primjer, nisam unaprijed znao za osnivački sastanak narodnooslobodilačkog odbora za Koprivnicu. Kako je na tome sastanku drug »Draža«, tj. Petar Mihajlović, rekao kako ima za prodaju dva radioaparata na baterije (ili možda akumulatore, ne znam točno), to se sutradan pojavio kod mene Stevo Dulikravić s Kalnika sa 50.000 kuna da kupimo ta dva radioaparata. Međutim, on to ne smije razglasiti, jer aparati idu »u partizane«. Da bih lakše izišao s drugom Perom na kraj i da slučajno ne bi došlo do neprilika, obavijestio me Stevo, da je Mihajlović bio prošle noći na osnivačkom sastanku Gradskog NOO-a u Peterancu, kao i da su na tom sastanku bili drugovi Čiković, Prvčić, Gaži i drugo. To neka mi posluži kao lozinka.

Otišao sam Draži – radioaparati su bili tu. I Draža ih je htio prodati. Sve je bilo u najboljem redu dok mu nisam rekao da ne smije okolo pripovijedati da ih je prodao i kome ih je prodao, jer aparati odlaze partizanima. Pocrvenio je i sav zbunjen rekao da s partizanima ne želi imati nikakva posla. Pomislio je da sam provokator. A kako i ne bi, kad sam bio domobranski oficir u uniformi i još hodao na štakama. Brzo sam mu rekao, gdje je jučer na večer bio i s kime, kao i da bi on već odavna sjedio u zatvoru, da sam ja ustaša, a ne bih došao k njemu kupovati radioaparate, o kojima je sam govorio na sastanku. Odmah se smirio, iako se malo čudio, kako to da ja radim za partizane. Kasnije smo postali dobri prijatelji i suradnici. Radioaparati su pak sretno stigli na Kalnik. Prenio ih je Bakanj Josip.

Tisuće raznih zadataka rješavali su naši ljudi u neprijateljskom uporištu. Tako su, na primjer, organizirani grafičari u Senjanovoj tiskari krali slova pa čak i štampali manje letke, te izradili i nekoliko pečata za partijske potrebe. Bili su to Ivan Cmrk (umro u Italiji), Pavel Vratarić, čijih se još imena sjećam. Među grafičarima u drugim tiskarama bilo je naših ljudi, ali oni nisu smjeli raditi takve stvari, da ne kompromitiraju svoje gazde, koji su bili naši ljudi. A nije bilo ni potrebno da ih izlažemo opasnosti.

Događale su se i stvari za koje bi čovjek rekao da se i ne mogu dogoditi. Barem su to duboko vjerovali ustaše i Nijemci. Tako, na primjer, nisu mogli povjerovati da bi ljekarnik mr. Juraj Klarner surađivao s komunistima. I to nam je dobro došlo. Urar Vlašić, Klarnerov susjed, inače ustaša pa čak i član ustaškog logora, veoma je simpatizirao Klarnera, pa mu je jednog dana rekao: »Čujte, susjed, a kaj ste se vi zamerili Vilčeku Horvatu?« Koliko ja znam, nikaj. A on celo vreme traži vašu glavu. Vašu i vaših prijatelja koji zalaze k vama. . . . Veli da ste komunist i partizan, samo mu nitko ne vjeruje. Svi znaju da nemate baš rad ni ustaše ni Nijemce, ali da bi bili za partizane i komuniste, to nikomu nejde v glavu. Em kaj bi vi tak bogat i ugledan gospon mogli imati s komunistima?«

Odmah smo malo bolje provjerili kretanje i rad Vilka Horvata¹⁵ i ustanovili da nije samo svakidašnji gost u ustaškom taboru i logoru, nego i u GESTAPO-u. Daljnjim provjeravanjem preko jednog SS-majora (već spo-

menutog) saznali smo da je Vilko Horvat agent i te nje-mačke policijske organizacije. Major ga nije trpio, rekao je za njega da je podlac i pokvarenjak i da bi i rođenog oca optužio, samo ako bi od toga imao koristi. Otac mu je pak bio izvanredno dobar i pošten čovjek.

Ne smijem zaboraviti ni Josipa Novačića,¹⁶ upravi-telja bolnice, od Blažeka Tremskog, bolničkog službeni-ka u ono vrijeme, medicinsku sestru Miru (prezimana joj se više ne sjećam) koji su nam i zajednički i svaki po-sebno mnogo pomogli u nabavi lijekova i sanitetskog materijala za partizane. Na kraju je Blažek Tremski na-učio falsificirati potpis Josipa Novačića, pa smo s tim potpisom i originalnim bolničkim formularima naruči-vali lijekove za bolnicu (iz Zagreba) koji bi se iskricali negdje na usputnim stanicama, kad su vozili vlakovi, i odanle krenuli na Kalnik, a da nikad nisu ugledali svoje službeno odredište. Kad su vlakovi prestali voziti, pro-našao se drugi način dostave.

I njegov brat, gradski senator Ivan Tremski, nije ni-šta zaostajao za svojim bratom, u radu za partizane, pa je bio izabran u prvi Gradski NOO u prvi put oslobođe-nog Koprivnici.

BILJEŠKE

1. Martin Nemeč, poznati ustaški krvolok i njegovi sinovi Vinko i Martin svakako pripadaju među organizatore i izvođioce opisano-g atentata, kako je kasnije i ustanovila naša istraga odmah na-kon oslobođenja Koprivnice. Tko ga je točno izvršio, do danas se ne zna pouzdano.
2. Ne samo ustaše, nego i Nijemci nemaju povjerenja u domobrane na našem području (a i inače). Evo kako njemački general Fort-ner govori »hrvatskim častnicima« (oficirima) negdje na počet-ku 1943. godine: »... Obraćam se Vama, jer osjećam da mnogi od Vas nisu svjesni velikog značaja naše borbe i velike opasnosti u kojoj se nalazi Vaša domovina...«
»... Na Vama sad gospodo leži glavni teret odgovornosti...«
»... kod svih naših dosadašnjih sličnih pokreta, izbjegavanja borbe i povlačenja, diktiranih običnom panikom i kukavičluk-om, pretrpjele su čete velike gubitke u ljudstvu, oružju i tvori-vu...«
»... u mojem području može se izbjegavati borba ili izvršiti po-vlačenje samo ako ja to osobno zapovjedim, inače NE.«
I na kraju prijetnja: »... Ja ću ubuduće svakog zapovjednika, koji bez mog pismenog naloga bude zapovjedio ili trpio izbjegavanje borbe, pozvati na najstrožu odgovornost i staviti pred ratni sud...«
»... Po njemačkom zakonu kažnjava se kukavičluk pred neprijateljem smrću. Original se nalazi u Vojnohistorijskom in-situtu u Beogradu pod br. 28/1-6 k 47. Dokument nije datiran, a pisan je po svoj prilici početkom 1943. godine.
3. Josip Blažić »Škot«, stari komunist, iz Ludbrega. Poznavali smo se još od prije rata. Pripadao je grupi »Studentska samopomoć« koja je povezivala studente iz Čakovca, Varaždina, Ludbrega i Koprivnice. Ostali poznatiji članovi: Vlado Maderić, sada gene-ral u mirovini, Gabriel Santo (umro), a iz Koprivnice Oto Gros, ja i još neki kojih se ne sjećam, jer sam ubrzo poslije osnivanja otišao na odsluženje vojnog roka.
4. Franjo Gjelmiš. Stvarno otišao na Kalnik, a formalno na službe-ni put u Zagreb, pa je tako za svoj put na Kalnik i instruktažu na-platio od NDH i dnevnic.

Na gradskom poglavarstvu je radila i drugarica Za-jec, koja nam je nabavljala i izradila mnogo propusnica, što je za nas bilo posebno važno. Bilo je tu i mnogo dru-gih radnika i službenika i posebice seljaka iz okolnih sela koji su mnogo radili za NOB. Na primjer, bilježnik iz Hlebina Stjepan Dolenc^{15a} i njegov brat Đuro u Ko-privnici, Mileva Marinković iz Sokolovca, drugovi Pirja-vec i Kramer, Slovenci, iz Sokolovca. Zanimljiv je slučaj bio gradski stražar na službi u Bregima, zaboravio sam mu ime, u kojeg su se ustaše zaklinjali da im je vjeran, a on nas je obavještavao, o svemu što nas je zanimalo, još za stare Jugoslavije, znajući da smo komunisti. Posebno su poznati lijevi haesesovci a zapravo komunisti još od prije rata braća Petričevići, Stjepan Sinjerec, Prvčić itd. kao i Ivo Blažeković Filipov i još mnogi drugi iz Bregi i drugih mjesta.

Eto, to je uglavnom sve što sam želio napisati. Sva-kako da to nije ni izdaleka sve što se ovdje radilo i doga-đalo, ali je dovoljno kao dokaz da su se Koprivnica i okolica grčevito borile protiv njemačkih okupatora i ustaških zločinaca.

5. Inž. Klotz, upravitelj rudnika »Mirna« i naš suradnik.
6. Ladislav Pupić, knjigovođa spomenutog rudnika. Ubili ga ustaše.
7. Veseli Maja, profesor, direktor gimnazije Rikard Perković i još neki profesori i drugi gosti hranili su se u kavani »Car«, što nam je dobro došlo, jer su uvijek bili o podne u kavani kad je potpu-kovnik Reš telefonirao svojoj komandi u Zagreb.
8. Ankica Stojaković, drugarica satnika Ljubiša Stojakovića, kojeg su kasnije ubili ustaše, mnogo je surađivala s NOP-om.
9. Prije prof. Ive Hiršla, bio je gradski povjerenik Jovo Magovac, otac poznatog haesesovca Rudolfa Magovca. Po vjeri unijat. Na-stanio se u Koprivnici u župnom dvoru i čitavo vrijeme nastojao onemogućiti Pavleka Miškinu i ostale lijeve haesesovce.
10. Pancina, Weiser i drugi domobrani koji su organizirano radili za Partiju i NOP, predstavljali su veoma jaku grupu u koprivničkoj domobranskoj posadi; imali su dostup svuda unutar svojih jedi-nica.
11. Letke i parole dijelila je i ispisivala koprivnička omladina, a čitavu je stvar organizirao SKOJ.
12. Topnički se sklop nalazio u Jalkovcu kod Varaždina, a vodili su pregovore o prelazu u partizane s Demetrom Vardom drugovi Stjepan Ivčić »Mali«, Ivan Krajačić, Dragutin Saili i Ivo Lola Ri-bar. A vezu je uspostavila i održavala Štefica Kukec, »Mrvica«.
13. Inženjer Ravnikar zaista je mnogo surađivao s partizanima, a 1944. godine je izgubio glavu, kad je neoprezno izjavio da su sta-ru pučku školu digli sami ustaše u zrak. Mučili su ga i na kraju mrtvog bacili kroz prozor iz prvog kata, kao da je počinio samo-ubojstvo. Njegova je tvrdnja bila točna, jer su ustaše ne samo u podrumu nego u čitavoj zgradi koja im je služila kao kasarna dr-žali municiju i eksploziv u velikim količinama, što je po svim međunarodnim zakonima i propisima najstrože zabranjeno. Ko-liko smo poslije rata uspjeli ustanoviti, škola je otišla u zrak zbog protupropisnog rukovanja eksplozivnim materijalom. Partizani nisu bacili školu u zrak, budući da su u njoj bili na službi u ustaškoj vojnici mladići iz okolice, mobilizirani u domobra-nstvo i odmah prebačeni bez pitanja u ustašku vojnici. Nikad

nismo uspjeli točno ustanoviti, što se dogodilo, ali to nije bilo partizansko djelo. Tom su prilikom ustaše – u ime »odmazde« – objesili javno u gradu veći broj ljudi iz Koprivnice i okolice, a među njima posebno valja istaknuti druga Ferbežara, kojega su ustaše mučili na najstrašnije načine samo da prizna da je bacio školu u zrak, što on nije učinio. Na kraju su ga javno objesili.

14. Ovdje bih nabacio samo u kratkim crtama djelovanje Partije i lijeve inteligencije u Koprivnici između dva rata, naravno, samo za ono vrijeme koje je meni poznato. Inače je do sada poznat javnosti samo slučaj profesora Ive Marinkovića. Međutim Partija je djelovala u Koprivnici i okolnim selima i prije njega i poslije njega, čime naravno ne želim umanjiti velike zasluge profesora Marinkovića za podizanje ugleda Partije u ovom dijelu Podravine. Partija je počela djelovati odmah poslije I. svjetskog rata, a posebno je razmahala svoj utjecaj pomoću esperantskog pokreta. Stvari o esperantskom pokretu su već poznate pa ne bih o njima pisao, jedino bih spomenuo poznatog i uglednog komunistu iz toga razdoblja dr Arsena Škatarića. Kako je Koprivnica bila seljački i trgovački grad bez prave radničke klase, to se rad Partije najviše odvijao preko đaka i studenata. Ipak, uljara i paromlin imali su već svoje radničke pokrete koji su ozbiljno zabrinjavali tadašnje vlasti. Moja generacija je stupila u dodir s Partijom negdje 1927. godine nakon ukidanja koprivničke gimnazije, koja je ubrzo natrag uspostavljena, nakon najviše mjesec dana. Počelo je s Ferijalnim savezom koji je negdje 1927. dospio u komunističke ruke u zagrebačkoj centrali, tj. u oblasnom odboru, što je toliko uznemirilo vlasti da su ukinule odbor i postavile komesara (u tim je akcijama u Zagrebu sudjelovao i drug Bakarić). U Koprivnicu su tada dolazili u ime smjerenog odbora drugovi Marko Hercigonja i Vilim Svečnjak, akademski slikar, akademik, koji danas živi u Zagrebu. Nedavno sam s njime o tome razgovarao telefonski. Sjeća se svega. Kasnije smo surađivali s partijskim, odnosno skojevskim organizacijama na sveučilištu u Zagrebu. U Koprivnici smo djelovali putem Kluba Akademikara, »Domoljuba« (uz punu pomoć Josipa Novačića). U knjižnici Kluba Akademikara koju smo osnovali, mogli su čitatelji dobiti svu zabranjenu naprednu literaturu. Nabavljali smo je putem knjižare Mirka Breyera u Zagrebu u Illici. Zatim je tu bilo društvo prijatelja Francuske, tzv. Cercle Française na čiju nam je adresu dolazila poštom i zabranjena literatura. Djelovali smo i u organizacijama Seljačke sloge, ponajviše u Bregima. Svojim radom, a posebice kazališnim predstavama, postali smo veoma popularni u građanstvu, pogotovu kad smo jednom htjeli prikazivati sovjetsku komediju »Zajednički stan« što nam je policija zabranila. U Koprivnici

je bili među trgovcima, obrtnicima i intelektualcima ljudi koji su u mladosti bili članovi socijaldemokratske stranke, bilo u Beču, bilo u Budimpešti. To su bili dr Leander Brozović, trgovac Gros, stolari Čelanski i Andrija Pavlović, kasnije su simpatizirali i surađivali s komunistima, postolari Damiš i Pavlović, trgovci Matija i Marijan Wolf, stolari Husnjak i Trojak i još neki kojih se više ne sjećam. A bilo je i među šefovima policije, kotarskim predstojnicima, odnosno sreskim načelnicima, također ljudi koji su u mladosti bili bilo socijalisti bilo komunisti i nikad nisu potpuno zaboravili svoju prvu političku ljubav. Kasnije se organizirala već spomenuta grupa »Studentska samopomoć«, koja je održavala sastanke u Koprivnici na Soderici, u Ludbregu na Bednji, u Varaždinu i Čakovcu u starom gradu.

Bili smo posebno trn u oku frankovcima i klerikalcima, kasnijim ustašama. Jednom su nas prilikom tužili čak i sreskom načelniku da smo komunisti, što smo saznali od simpatizera koji su radili u toj ustanovi (I u policiji, i žandarmeriji i kod kotara postojali su dosjei o nama kao komunistima, ali smo te dosjee uništili prilikom oslobođenja Koprivnice 1943.). Tužili su nas čak i Mačekovoj kancelariji u Zagrebu da smo komunisti i tražili odanle intervenciju protiv nas na godišnjoj skupštini Kluba Akademikara. Došao je specijalni Mačekov izaslanik Stjepan Šiletić i izjavio da svi koji glasaju za našu listu, glasaju protiv dr Mačeka i Hrvatske. Izgubili smo sa svega dva glasa. Kasnije se Šiletić sukobio s frankovcima u Zagrebu na sveučilištu, gdje su ga izmlatili. Jednom mi je prilikom priznao, još za stare Jugoslavije, da smo ipak mi bili u pravu.

Posebno su mrzili naše Kazališno i literarno društvo, koje se ubrajalo, prema mišljenju Matice kazališnih dobrovoljaca Hrvatske, među tri najbolja u Hrvatskoj. Župnik Pavunić je društvo čak napao s propovjedaonice, pozivajući vjernike da ne idu na naše predstave. Bilo mu je uzalud. Tako je to išlo sve do početka II svjetskog rata, kad su nam ukinuli društvo, odnosno kad mi nismo htjeli raditi.

15. Vilko Horvat, čovjek bez zanimanja, koji je živio na grbači svoga oca, vrlo poštena čovjeka. Opasan neprijateljski agent.
- 15a. Stjepan Dolenc, stari komunist, općinski bilježnik u Hlebina. Suradnik Franje Mraza. Učesnik sastanka s Marijanom Badelom u Delovima. Borac od 17. VII 1941.
16. Josip Novačić, upravitelj bolnice, rado je surađivao s komunistima. Kad je prof. Ivo Hiršl postao gradski povjerenik, Novačić mu je postao savjetnik za privredna pitanja, naravno ne službeno, nego dobrovoljno. Mučen i ubijen od ustaša u Lepoglavi.